

ԾՆՈՐՀՔ ԱՐՔԵՊ. ԳԱԼՍՏՅԱՆ

ՍՈՒՐԲ ՆԵՐՍԵՍ ԾՆՈՐՀԱԼԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԸ

ԽՈՍՔ ԵՐԱԽՏԻՔԻ ԵՎ ՄԵԾԱՐԱՆՔԻ
ԱՆՁԻՆ ԵՎ ԳՈՐԾԻՆ ՀԱՆԴԵՊ

Ամեն դար ունի իր տիրական դեմքը, որուն շուքը և շնորհքը կտարածվի ամբողջ իր ժամանակին վրա և կերկարի ու կհասնի նաև հաջորդ դարերուն և սերունդներուն: Անոնք կհանդիսանան իրենց դարուն բարացուցական դեմքը. մինչև իսկ դարը կկոչվի իրենց անունով: Անոնցմե մեկն է մեր **ՆԵՐՍԵՍ Դ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԸ**, զոր պատմությունը և մեր ժողովուրդը պատված են ԾՆՈՐՀԱԼԻ մականունով: Տարակույսե վեր է, թե 12-րդ դարու մեր պատմության տիրական դեմքը նույնինքն շնորհաշատ այս Հայրապետն է, որ ինքզինքը իրագործած է կրոնական ու մատենագրական գրեթե բոլոր մարզերու մեջ:

Կարևոր դար է 12-րդը մեր պատմության մեջ: Վերահաստատումի, վերակերտումի և վերագարթոնքի շրջան մըն է գրեթե բոլոր բնագավառներու միջքաղաքական, կրոնական, մատենագրական, ընկերային և տնտեսական: Տեսնված է, որ մեր մեջ սկիզբները միաժամանակ գագաթներ եղած են, որոնց գրեթե անմիջապես կհաջորդե վայրէջքը. այդպես եղավ 12-րդ դարուն համար, զոր կրնանք նկատել հայկական մեծության վերջին դարը մեր հին պատմության:

10-րդ և 11-րդ դարերուն, արևելքեն արշավող նոր ժողովուրդներու ճնշումին տեղի տալով, մեր ժողովուրդեն կարևոր զանգվածներ, լքելով իրենց բնիկ օճախները, տակավ առ տակավ սահած էին հարավ և արևմուտք, ջա-

րունակելու համար իրենց գոյությունը ավելի տանելի և ապահով պայմաններում ներքև: Հայ ավատական իշխանությանը մնացորդները, արևելքեն եկող վտանգներում դիմադրելու կարողությունեն զուրկ զգալով իրենք զիրենք ու մանավանդ քաջալերվելով Բյուզանդիոնի կարճատես կայսրերեն, իրենց հայրենի հողերը փոխանակած էին կայսրության հայաշատ կալվածներում հետ, արևմուտքի և հարավի մեջ: Այս փոխանակությամբ և ժողովրդային տեղափոխությամբ հայ ժողովուրդի մեկ և նույն հայրենիքի երկու թևերում, Մեծ Հայքի և Փոքր Հայքի, միջև գոյություն ունեցող հավասարակշռությունը փոխված էր ի նպաստ վերջինիս: Հայության կշեռքին ծանրագույն ճժարը միշտ եղած է Մեծ Հայքը. 12-րդ դարում Փոքր Հայքը սկսած էր ավելի ծանր կշռել գրեթե բոլոր մարզերում մեջ:

Հայ եկեղեցիի կրոնական բարձրագույն իշխանությունը առհասարակ հաստատված է իր ժողովուրդի քաղաքական իշխանությունը մարմնավորող կեդրոնին մեջ: Հայրապետական Աթոռի վերջին հաստատ օթարանը եղած էր Անի, որ 11-րդ դարում կեսերեն սկսյալ դադրած էր այլևս մեր տոհմիկ իշխանության կեդրոն հանդիսանալու և ինկած էր նախ բյուզանդական և ապա՝ սելճուկյան իշխանությանը ներքև: Այնպես որ գրեթե դար մը 3—4 կաթողիկոսներ աստանդական թափառեցան առանց հաստատ աթոռանիստ կեդրոնի, բայց միշտ հակելով դեպի արևմուտք և հարավ իրենց ժողովուրդին և քաղաքական իշխանության մնացորդներում կամ վերածնունդներում հետ: Ի վերջո, 12-րդ դարում կեսերում, գրեթե նախախնամական պայմաններում ներքև, Հայրապետական Աթոռը հաստատվեցավ **Հոռոմկլա** կոչված բերդ-դղյակին մեջ, եփրատի եզերքին, Հայկական Միջագետքի արևմտյան սահմանին վրա: Աթոռը այստեղ մնաց գրեթե մեկուկես դար և որ վերածվեցավ միաժամանակ մեր մշակութային կարևոր կեդրոններեն մեկին:

Այս անտիկ բերդ-դղյակին առաջին սեփականատերը և այստեղ պաշտոնավարող առաջին կաթողիկոսը եղավ Գրիգոր Գ Պահլավունին, նրեց եղբայրը Ներսես Ընորհալիի: Այստեղ անցան Ներսեսի կյանքին վերջին գրեթե քառորդ դարը և արդյունավորագույն մասը: Այստեղ հաջորդեց ան իր եղբորը իբրև Ամենայն Հայոց կաթողիկոս 1166 թվին: Ու այստեղ կնքեց ան իր թանկագին և բազմարդյուն կյանքը 1173-ին, և ուր կմնան ցարդ իր սրբազան նշխարները անհայտության մեջ: Այն աստիճան սերտորեն կապվեցավ Ներսեսի անունը և հիշատակը Հոռոմկլայի այս կաթողիկոսարանին, որ անոր անունով կոչվեցավ նաև **Կլայեցի**:

ԾՆՈՐՀԱԼԻԻ ԱՆՁԸ

Ներսես Ընորհալի Հայրապետը մեզի կտակած է կրոնական, բարոյական ու մշակութային հսկա հարստություն: Այդ կտակին կարևորագույն և սրբազնագույն մասը, ըստ մեզի, նույնինքն անոր շնորհաշատ անձն է: Այդ, անձեր ալ կրնան ժառանգ ձգվիլ գալիք սերունդներում. երբ մանավանդ վեհ ու ցանկալի գաղափարականի մը մարմնացումը եղած են անոնք: Ներսես մարդկային ազնվականության, ավետարանական կատարելության և ժողովրդդանվեր ողջակիզումի անգերազանցելի տիպարը եղավ: Ու այդ իսկ պտճառներով, իբրև անկործանելի բարոյական կոթող, միշտ կանգուն մնաց որքան մեր պատմության ու մատենագրության էջերում մեջ, նույնքան և ավելի՝ իր ժողովուրդի զգացումներում և երախտիքին մեջ: Ու Հայոց. եկեղեցին և մեր ժողովուրդը այդ անմեռ անձով ինքզինքը ավելի հարուստ, ավելի հզոր

ու ավելի հպարտ զգացած է, այս բառերուն բարոյական ու ազնվական առումով: Ուստի մենք, նախքան մեր երախտիքի տուրքը մատուցանելը՝ իր մնալուն գործերուն, կուգենք պահ մը կանգ առնել իր սրբազան անձին դիմաց՝ մեր հիացումի և հարգանքի տուրքը հատուցանելու համար անոր առջև:

Հարուստ ձիրքերով կազմավորված անձնավորություն մը եղած է Ծնորհալի Հայրապետը, որ փայլած է իր ասպարեզի գրեթե բոլոր մարզերուն մեջ: Կրնար ըսել՝ իմաստունին հետ. «Մանուկ էի մտավարժ և ոգիւ բարվո դիպեցա»: Երկինքեն ու բնութենէն օծոված էր մտացիությամբ և հոգևոր շնորհներով, զորս իր աշխատանքով առսովել փայլեցուց և կրկնապատկեց. ու ամբողջ իր ձիրքերը և կյանքը ի սպաս դրավ իր ժողովուրդի բարիքին, վայելքին ու բարոյական վերելքին:

Դժբախտ պայմաններու մեջ բախտավոր անձ մը եղավ Ներսէս: Հակառակ մատաղ տարիքէն որբանալուն (իր երեք եղբայրներով) գտնվեցաւ ամենէն հոգածու ձեռքերու մեջ: Հակառակ իր ժամանակներուն տիրող ընդհանուր անապահովության՝ իր կյանքը հանձնվեցաւ ամենէն ապահով ձեռքերուն: Հատկապէս ինք և իր անմիջական երեք եղբայրը՝ Գրիգոր, վայելեցին հայրությունը և հոգածությունը երկու կաթողիկոսներու՝ Գր. Վկայասերի (1066—1105) և Բարսեղ Անեցիի (1105—1113), երկուքն ալ նույն Պահլավությանց մեծ ընտանիքէն, որմէ էին նաև այս մտացի և շնորհալի հարազատները: Ներսէս ստացաւ ժամանակի կարելի բարձրագույն ուսումը հմուտ և հոգելից վարդապետներու ձեռքին տակ:

Ծնորհալիի ամբողջ կյանքը կարելի է խտացնել երկու բառերու մեջ. **աղոթք** և **աշխատանք**: Աղոթելը աշխատիլ էր անոր համար, և աշխատիլը՝ աղոթել: Մշակեց և արժևորեց իր անձը և հոգին աղոթելով՝ դառնալու համար բոլոր ժամանակներու ամենէն լուսավորյալ և առաքինացյալ սուրբերէն մեկը: Իսկ աշխատանքով նա ճոխացուց և զարգացուց նախ իր միտքը՝ մշակելու համար, մեծագույն արդյունավորությամբ, հայ եկեղեցիի և մատենագրության անդաստանը: Գերակատարեց գործի իր բաժինը թե՛ իբրև քանակ և թե՛ որպէս որակ, աշխատելով ի ժամու և տարածամու, և այսպէս հանդիսանալով մեր մատենագրության երկրորդ վերածնունդի, արծաթի դարուն, գլխավոր կերտիչներէն մեկը և լավագույն ներկայացուցիչը: Եղաւ տառապէս ծառա Աստուծո և դաստիարակ իր ժողովուրդին: Ու իր դաստիարակչական գործը չսահմանափակվեցաւ իր անմիջական շրջանակին մեջ, այլ ծավալեցաւ նաև իր ժողովուրդի հյուսիսական հոտին վրա ու հանձնվեցան հաջորդ բոլոր դարերուն իբրև հավերժական ժառանգություն, որուն արգասիքները կ'վայելենք նաև մենք այսօր ու պիտի շարունակենք վայելել գալիք բոլոր սերունդները: Եղաւ արդարև սիրված անձ մը երկինքէն և երկիրէն միանգամայն. հարգանքի և համակրանքի առարկա եղաւ թե՛ յուրայիններէն և թե՛ օտարներէն՝ հոռոմէն և լատինէն, ասորիէն ու մինչև իսկ իսլամէն: Եղաւ այն պայծառ լուսնկան մեր երկնակամարին վրա, որ Արդար Արեգակէն իր ստացած իմանալի լույսը, իբրև արծաթի ցոլքեր, շաղ տվաւ սիրողաբար բոլոր անոնց վրա, որոնք ինկան իր լույսի շառավիղի սահմաններուն մեջ:

Ներսէս կ'փայլի «Ամենայն առաքինությամբ եւ գիտությամբ», կամ ուրիշ վկայությամբ մը՝ «Եւ էր նա այր բանաւոր եւ գիտնական՝ լցեալ աստուածային շնորհօք, հեզ, խոնարհամիտ եւ ողորմած»: Արդարև տիրացած էր ան առաքինությանց հիմնականներուն, այսինքն, **խոնարհության** ու **հեզության**, առանց որոնց անկարելի է հասնիլ ավետարանական կատարելության: Երկվորյակ առաքինություններ են ասոնք, զորս դժվար է իրարմէ զատել ու զա-

նազանել. մին կենթադրե անպատճառ մյուսը, որովհետև մեկ և նույն հոգեվիճակին արտաքին երեսն է մին, իսկ մյուսը՝ ներքինը: Մեկը առաքինի կյանքի ծաղիկին գույնն է, իսկ մյուսը՝ բույրը. մեկը՝ կոտենես, մյուսը՝ կզգաս:

Խոնարհությանը Աստուծո Որդին երկիր իջած էր. ու խոնարհությանը միայն մարդոց որդիները երկինք պիտի կրնային բարձրանալ: «Որ բարձրացուցանե զանձն իր՝ խոնարհեսցի. եւ որ խոնարհեցուցանե զանձն իր՝ բարձրացի», պատգամած էր Աստուծո Որդին: Առանց այս երկվորյակ առաքինության կարելի չէր հաճո ըլլալ Աստուծո և ստանալ երկնային շնորհները. «Աստուած հակառակ կայ ամբարտաւանից, եւ տայ շնորհս խոնարհաց»: Ու Աստված ըսած էր մարգարեին բերնով. «Եւ պիտի բնակիմ հեզերուն և խոնարհներու մէջ»: Ներկա աշխարհի համար գրեթէ անծանոթ առաքինություններ են ասոնք: Ու այս իսկ պատճառով ժամանակակից մարդեր հաճախ այնքան գուրկ կման աստվածային շնորհներեն: Հիսուս, աստվածային գերազանց տիպարը, ինքզինքը իբրև օրինակ ցույց կուտա նաև այս մարզին մէջ. «Սորվեցեք ինձմէ, քանի որ հեզ եմ և սրտով խոնարհ»:

Ներսէս լավ սորված էր այս դասը և լրիվ յորացուցած: Վկա են իր նամակները, հատկապես անոնք, որ գրված են «առ ժպիրի ոմն», որ «քանս զկծանաց յանդուգն, լրբութեամբ», գրած էր Ծնորհալիին, ըստ այս նամակներու վերև դրված ծանոթագրությանց: Առաջին նամակը թարգմանաբար կսկսի այսպես. «Ստացա սիրո և հանդիմանությանդ գիրը. և ի մտի ունենալով Սողոմոն իմաստունի խոսքերը՝ «ավելի լավ է սիրելիի վերքը, քան թշնամիի համբույրը», չտխրեցա, այլ ուրախ եղա: Բանզի ես զիս այնքան լավ կճանչընամ, որ ոչ միայն քու լեզուդ ու գրիչդ, այլ, եթե ամբողջ Ադամի սերունդներուն խոսքը և գիրը ջանային ի հայտ բերել իմ մէջս գտնված պարսաւելի կիրքերը, անբավական պիտի ըլլային»: Ու կվերջացնէ. «Հիշե զիս աղոթքներուդ մէջ, եթե հաճո թվի քեզի»:

Իր բովանդակ գրվածքներուն մէջ ի հայտ եկած այս հեզ ու խոնարհ ոգին, կենթադրենք, որ կիսալեւր նաև Ծնորհալիի խոսքերուն, գործերուն, շարժումներուն, դեմքին և ամբողջ անձնավորության վրա: Բյուզանդիոնի կայսերական պալատին մէջ ծանոթ էր Ներսէսի «Հոգվո հեզհայեցությունը» և անձին պարկեշտությունը, խոնարհամիտ և՛ հանդարտ հարցումները և պատասխանները: Լամբրոնացիին այս մասին հետևյալ տողերն ունի Ծնորհալիի ուսանալոր կենսագրության մէջ.

«Ներսէս հոգի հեզ ստացաւ,
Որով Մովսէսի հանգոյն ցուցաւ,
Ընդդէմ ներհակ ումեք չլարեաւ,
Այլ սուրբ սիրով յինքն ընկալաւ»:

Կիրակոս պատմիչ ամենեն առաջ այս առաքինությունը կհիշէ Ծնորհալիի բարքին մէջ. «Էր ինքն հեզ ամենայնիւ, պարկեշտ, արժանատր ալր Աստուծոյ»:

Իսկ Ծնորհալիի վարուց պատմիչը ունի հետևյալ արտահայտությունը անոր մասին, զոր հառաջ կբերենք թարգմանաբար. «Ան ուներ ուրիշ առաքինություններ, որոնք ավելի գերազանց են, քան մյուս հատկությունները, զորս շատ դժվար է երկրածնի մը համար ստանալ իր անձնական ջանքերով. կակնարկեմ ամենագուլելի հեզության, զոր ուներ նման նախամարգարեին Մովսէսի»:

¹ Մովսէս մարգարեի մասին այսպես ըսված է Աստվածաշունչին մէջ. «Եւ այրն Մովսէս հեզ էր յոյժ քան զամենայն մարդիկ որ էին ի վերայ երկրի» (Թիւք. ԺԲ 8):

Ներսես ոչ միայն բացառիկ պարագաներուն, այլ ամբողջ իր կյանքի ընթացքին ոչ ոքի բարկացաւ: Եթե ուէ մեկը, խոսքով կամ գործով բարկության առիթ տված ըլլար, չէր նեղվեր, կամ ջղայնության արտաքին նշաններ ցույց չէր տար. այլ հեզ և քաղցր խոսքով կըսէր. «Լո՛ւյս, եթե ինձի չխնայե՛ի՝ պիտի բարկանայի քեզի»: Այս էր իր բարի սովորությունը, որ վեր է արդարև մարդկային սովորական բնութենէ:

Շնորհալին ինքն իսկ կվկայէ, թե «Երանելի հեզությունն է, որ քաջաբար կսանձահարէ ախտերը, հակառակը հակառակով բժշկելու սկզբունքով: Հեզությամբ կարելի է բժշկել ամբարտաւանությունը... խոնարհությունն է, որ ծնունդ կուտա հեզության. իսկ բարկության արմատը ամբարտաւանությունն է...»:

Որպէսզի այս հեզությունը չշփոթվի վատույժ բարության կամ անգործության հետ, կավելցնէ Շնորհալին. «Բայց ոչ ոք բարկությունը բոլորովին չար համարի, և հեզությունը՝ բարի. որովհետև իր ժամանակին և իր տեղին երկուքն ալ բարի են. Մովսէսին համար հեզ էր, կըսվի, բայց այնքան բարկացաւ ժողովուրդի չարագործության վրա, որ մինչև իսկ Տաճարանյա պատվիրաններու քարտէն տախտակները խորտակեց»: Իսկ իր ԸՆԴՀԱՆՐԱՍԿԱՆ կոչված անդրանիկ կոնդակին մեջ խրատ կուտա եպիսկոպոսներուն, որ ամեն պարագային հեզության պատճառով ներող չըլլան, այլ ի հարկին «սաստել և հանդիմանել»՝ ըստ առաքելական պատվերին. և օրինակ կբերէ Տէրը, որ խարազանով վտարեց տաճարին մեջ առևտուր ընողները. սակայն կավելցնէ հեզահոգի Հայրապետը. «Մի մոռնա՛ք, որ Հիսուսի գործածած խարազանը չվանէ էր. և ոչ կարծր նյութէ»: Ինչ որ կնշանակէ, թե սաստելու ատենն ալ քաղցրությունը և կակոտությունը ձեռքէ հանելու չէ. իր նամակներուն մեջ կհաստատէ, որ Քրիստոսի նմանության նամբուն մեջ «առաջինն է խոնարհությունը և քաղցրությունը»:

Թեև Ներսես իր շնորհալի վարմունքով արժանացած էր ամենքի համակրանքին ու հարգանքին, սակայն չպակսեցան նաև զայն գրպարտողներ, բամբաստողներ, ատողներ և նախատողներ: Սակայն այդ բոլորին դիմաց պահեց իր պաղարյունը և չարին դեմ չարով չփոխադարձեց. ընդհակառակը, համբերությամբ հաղթանակեց: Կըսէ իր գրություններէն մեկին մեջ. «Արքայության պտուղին ծաղիկն է **նեղությունը**. եթե կուգենք պտուղը քաղել՝ նախ ծաղիկը պարտինք ունենալ: Այս երկրի վրա պետք է **հալածվիք**, որպէսզի վերին կոչման կարենանք հասնիլ: Երանելի են մանավանդ անոնք, որոնք արդար ըլլալով հանդերձ կզրպարտվին, ու գոհությամբ կտանին զայն... որովհետև բամբասանքի պատճառած կոկիծը ավելի դժնդակ է, քան ֆիզիկական չարչարանքը: Արդարև, առաքինի մարդերէն շատեր նեղություններուն կհամբերեն, սակայն նախատինքներուն չեն կրնար տոկալ»: Շնորհալին Մատթեոսի Ավետարանի իր մեկնության մեջ «Հոգվով աղքատը» կնույնացնէ **խոնարհի** հետ, որ արժանի կըլլա նաև մյուս երանիներուն, որովհետև «խոնարհը նաև սգավոր է՝ իր մեղքերուն համար, իսկ սգավորը հեզ է. հեզը արդար և ողորմած է. արդարը և սուրբը խաղաղարար է. խաղաղարարը հալածանքի մեջ չընդվզիր, իսկ հալածանքի համբերողը խոտովության չմատնվիր, երբ բամբասանքի կենթարկվի»:

Այս բոլորն դյուրին է հետևցնել, թե Ներսես Կլայեցի Հայրապետը բացառապէս քաղցր բնավորությամբ անձնավորություն մըն էր, որուն համար այնքան արժանապէս տիրացած է Շնորհալի մականորին: Ոճը մարդն է: Ար-

դարև անոր գրվածքներուն մեջ կծուվալի անուշ օծությունը իր քաղցր խառնվածքին:

Մեծ ու տաքուկ սրտի տեր էր Ծնորհալին: Ամենքի վրա առհասարակ կտարածվեր իր սրտին ջերմությունը՝ բարձրագույն վիճակներեն մինչև խոնարհագույններուն, չարին և բարիին, մեծին և փոքրին վրա: Կշանար հասնիլ ամենքին. ոմանց՝ տարակույսները փարատելու, ուրիշները՝ մխիթարելու, ոմանք՝ խրատելու և վերականգնելու նյութապես և բարոյապես. աղքատները կլիացներ, տկարները կկարողացներ, չունեցողին կուտար, ունեցողներուն շնորհները կատատացներ:

Այսքան ծանրանալէ հետո Ծնորհալիի նկարագրին հիմունքը կազմող խոնարհության և բարության առաքինությանց վրա, այլևս կենթադրենք, որ ավելորդ կդառնա համեմալ անոր վրա փայլած մյուս հոգեկան առավելությանց վրա: Օրինակ՝ սրբության առաքինության մասին, որով լեցուն էր երանելի այս Հայրապետը: Մատթեոսի Ավետարանի «Երանի այնոցիկ որ սուրբ են սրտիւք» խոսքի մեկնաբանության ընթացքին կըսէ Ծնորհալին. «Ով որ իր սիրտը կմաքրէ ամեն տեսակ ախտերէ, իր հոգվոյն մեջ աստվածային կերպարանքին գեղեցկությունը կտեսնէ»: Այս խոսքերը կուտան իսկական պատկերը իր մաքուր հոգիին:

Հստ անվան և ըստ արյան իր հարազատը՝ Ներսէս Լամբրոնացին, որ կըսէինք, թէ պատմած է Ծնորհալիին կյանքը ոտանավոր ձևով, հետևյալ բաներով եզրակացության կըրէ զայն:

«Ներսէս հրեշտակ էր երկրաւոր.

Գոլով մարմին ոչ նիւթաւոր.

Որ ի վերջին դարս եւ ի կոր՝

Ուրեք չկայ արժանաւոր.

Ծնորհօք պայծառ եւ փառաւոր.

Բայց արդ յերկինս է դասաւոր.

Նման նմա չմնաց նմանաւոր»:

Ու մեր եկեղեցական պատմության մեջ ա. Գր. Լուսավորիչին, ա. Սահակին, ա. Մեսրոպին և ա. Գր. Նարեկացիին հետ ոչ ոք այնքան մեծարանք ու սեր վայելած է իր ժամանակակիցներեն և հաջորդ սերունդներեն, որքան Ներսէս Ծնորհալի Հայրապետը, իբրև սուրբ և իբրև մատենագիր: Իր սրբության և շնորհաց համբավը տարածված էր մինչև բյուզանդական արքունիքը, ուր երբ իմացան անոր մահը, օրվան կայսրը հառաչանքով ըսած է. «Մեծ և արթուն զգալարանք մը վերացալ Աստուծոյ եկեղեցիէն: Հայեր գրկվեցան իրենց երկրորդ լուսավորիչէն: Ով երանելի Հայրապետ, ի՛նչպէս իմ փափաքս անկատար ձգելով առ Քրիստոս ժամանեցիր²: Սակայն մենք քու անունդ, առաջին սուրբերու հետ, հիշատակության արժանի տնօրինությունը պիտի ընենք՝ տոնելով ուրախությամբ ի Քրիստոս»: Ու կավելցնէ պատմիչը. «Ու պատվեր տվալ թագավորական քաղաքի եկեղեցիներուն, հիշատակել զայն տոնախմբությամբ՝ առաջին սուրբերուն հետ»:

Որչափ ալ արևելյան չափազանցությունն նկատենք վերոհիշյալ արտահայտությունները կայսեր կամ պատմիչին կողմէ, առնվազն կհաստատեն

² Կայսեր «փափաքն» էր հայ և հույն եկեղեցիներու միավորությունը, զոր իրագործելու համար բազմաթիվ թղթակցություններ եղան Ծնորհալիի և կայսեր միջև և բանակցություններ կատարվեցան բյուզանդական եկեղեցիի ներկայացուցիչներու և Ծնորհալիի միջև:

անոնք այն բարձր համարումը, որ կազմված էր Ծնորհալի Հայրապետի մասին նաև բյուզանդական բարձրագույն շրջանակներու մեջ:

Բացի «սուրբ, անբիծ, մեծ» և նման որակումներեն, ժամանակակից ու հետագա պատմիչներ գործածեք են անոր համար նաև գերազանց մակդիրները. օրինակ. «ԵՐԿՐՈՐԴ ԼՈՒՍԱՎՈՐԻԶ»՝ հարաբերաբար, անշուշտ, Գրիգոր Լուսավորչի: «ՏԻԵԶԵՐԱԼՈՒՅՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ»՝ նկատի ունենալով, անշուշտ, իր գրական և ուսուցողական գործերը: «ՀԱՄԱՀՐԵՇՏԱԿ»՝ ակնարկելով իր հրեշտակային մաքուր կենցաղին: Հայամալորքը, որ պատմված են տոնելի սուրբերուն վարքերը և հիշատակված՝ երանելի դեմքերու անունները, Ծնորհալիի մասին սա հատկանշական վկայությունն ունի. «Ոչ ոք յառաջնոց հայրապետացն գտաւ նման նմա, եւ ոչ յետ նորա՝ մինչեւ ի ժամանակս մեր»:

ԳՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐԸ

Երբ կձեռնարկենք ընդհանուր ու համատարակական մը նետել Ծնորհալիի գրական վաստակին վրա, մեր հառաջադրությունը չէ երբեք ուսումնասիրական աշխատանք կատարել, ոչ ալ՝ վերաբժնորել զանոնք: Այդ անկարելի է արդեն մեզի տրված պայմաններու սահմանին մեջ: Մեր նպատակը պիտի լինի լոկ հիշել, հիանալ և շնորհակալ ըլլալ:

Որքան երախտիք պարտեինք ազգովին անոր շնորհափայլ անձին հանդեպ, նույնքան և ավելի շնորհապարտ պիտի լինինք անոր գրական վաստակին առջև:

Ամենն առաջ և ամենն ավելի հայ դպրությունը պարտական է անոր նոյն և պեսպիսուն մատենագրական աշխատանքին հանդեպ: Ծնորհալին կիրարկած է իր ժամանակին գործածության մեջ եղող գրական գրեթե բոլոր սեռերը, միշտ լավ ու լավագույն արդյունքներով: Գրած է հոգևոր բանաստեղծություն, աստվածաբանություն, մեկնաբանություն, նամակագրություն, վիպասանություն (պոեմա), ողբերգություն՝ երկու վերջին բառերուն տառական ու պատմական առումով: Մշակած է ճառ, տաղ, երգ, աղոթք, շարական, սոսակ, հանելուկ՝ այլովքն հանդերձ: Ու այս բոլորը իրագործած է իր ժողովուրդը դաստիարակելու, լուսավորելու և մխիթարելու նպատակով: Երբեք իր մտքեն չէ անցած վերացական գաղափարներով մտքի զբոսանք կատարել, ոչ ալ քերթողության մարզանքներ ընել: Իր հիմնական շարժառիթը եղած է ազնիվ հոգիներ կերտել, սիրտերուն երթալ, միտքերուն խոսիլ՝ անոնց մեջ կյաթեցնելու համար աստվածասուր շնորհներ:

Հավանար հեղինակությամբ ու ճարտարությամբ կգործածեն և՛ արձակը, և՛ տաղաչափյալը: Կրնա ըլլալ, որ մեր դպրությունը ունեցած ըլլար իրմե ավելի «ճարտասան», «հռետոր» և «բարձրաթոփչ» գրողներ, սակայն ոչ ոք կհավասարի անոր ոճի վալեչության, մտքի հստակությամբ ու լեզվի պայծառությամբ: Իր կաթողիկոս ընտրության առթիվ կարդացած ատենաբանությունը ու մանավանդ իր անդրամիկ կոնդակը, այսինքն՝ ԸՆԴՀԱՆՐԱԿԱՆ ընդարձակ թուղթը, մեր հին մատենագրության արձակի գեղեցկագույն նմուշներեն կարելի է համարել, թե՛ իբրև ոճ և թե՛ իբրև նյութի մոտեցում և մշակում: Այն ստեղծագործական վաստակով մեր առաջին կարգի հեղինակներեն չէ, սակայն արտահայտության գեղեցիկ գյուտերով անգերազանցելի է:

Ծնորհալիի գրությանց մեծագույն մասը տաղաչափյալ է. ու այս մարզին մեջ ոչ միայն մեր հին մատենագրության լավագույն բանաստեղծներեն է,

այլ նաև կարգ մը պարագաներուն այս արվեստի ռահմանորդներն է։ Հ. Ղ. Ալիշան այս մասին կվկայե, որ Ծնորհալի Հայրապետը «ոտանալոր բանի արվեստին զանազանությանն և ճարտարությանն հնարող և վարդապետ իսկ կրնա ըսվիլ. վասնզի ոչ ոք իրմե առաջ այնչափ տեսակ չափերով և ոճով երգեր, տաղեր և քերթվածներ գրած է»։ Թեև ուրիշներ կրնան սկսած ըլլալ իր գործածած տաղաչափչալ այս կամ այն ձևերեն մեկը կամ մյուսը, սակայն, կալեյցնէ հ. Ղ. Ալիշան, «այն ճամբան ստուգիլ հարթող և ընդարձակող դարձչալ Ծնորհալին է»։ Ու կեզրակացնէ. «Անհակատակ և անտարակույս խոստովանիլ, որ իբրև քերթող կամ չափաբան, Ներսէս Ծնորհալի մեր լեզվին մէջ կա՛մ առաջինն է, կա՛մ առաջնոց հալխասար»։

Իր վիպասանությունները, այսինքն երկարաշունչ քերթվածները, օրինակ, «Յիսուս Որդի», «Ողբ Եղեսիոյ» և ուրիշներ առհասարակ գրած ըլլալով հասարակ ժողովուրդին համար, որդեգրած է, փոխան մեր հին մատենագրության մէջ գործածական երկարտողյան տաղաչափության, ավելի կարճ տողերով ոտանավորներ, որոնց մէջ գլխավոր նորությունը տողերուն նույնաձայն վերջավորությունն էր, որ թեև ներկայիս մեզի միօրինակ և տաղտկալի կյովի, սակայն իր ժամանակին, իբրև նորություն, ախորժով կարդացված և սիրով որդեգրված է։

Իր տաղաչափչալ գրություններեն կարևոր մեկ տոկոսը գրված է այբուբենական կարգով, ուրիշներու տուներու կամ տողերու սկզբնատառերը կկապեն իր անունը, կամ երբեմն ալ կկազմեն նախադասություններ. օրինակ, «Ներսէսի է բանս». կամ՝ «Ներսէսի կաթողիկոսի հայոց». կամ՝ «Մխիթար բժիշկ ընկալ ի Ներսէսէ զայս բան». կամ՝ «Առ Ապիրատն ի Տէր Ներսիսէ բան չափով Սա»։

Քիչեր գործածեր են հայերեն լեզուն այնքան ճկունությամբ և տիրակալությամբ, որքան ըրած է Ծնորհալին։ Հայ լեզուն իր ամբողջ ճոխությամբ և ճշգրտությամբ իր տրամադրության ներքև ունեցած է և հլու ու հնազանդ իր գրչին եկած են մեր լեզվին բոլոր բառերն ու բացատրությունները, հանգերն ու վանկերը, երբ կանչված են։

Պարտինք հաստատել, որ Ծնորհալիի գրական գործերուն նյութը գրեթե ամբողջությամբ բարոյական ու դաստիարակչական է, իբրև արգասիքները խորապէս հավատացչալ հոգիի մը և հավատքի դարու մը։ Բարոյական կամ դաստիարակչական ըլլալով հանդերձ ամենքն ալ զուտ կրոնական կամ հոգևոր տարողություն չունին։ Ոմանք ժողովրդական կամ «ուրախական» բնույթ ունին. այս կարգեն են, օրինակ, հանելուկները և հայ տառերու մասին գրվածները։ Ասոնք հատկապէս գրված ըլլալով հասարակ զանգվածներուն կամ մանուկներուն համար, բնականորեն հորինված են ժողովրդային բարբառով և իբրև այդ մեր ռամկերենի հնագույն կազմության նմուշներեն կրնան համարվիլ։ Ասոնք ալ մեր աշխարհիկ լեզվի Ծնորհալիի բերած կարևոր նպաստներեն են, որուն համար մեր աշխարհաբար լեզուն ալ կմնա պարտական անոր։

Երախտապարտ եղան Ծնորհալիին՝ իր ժամանակակից և հաջորդ դարերու հասակով ու հոգով մանուկները, որոնց համար՝ ևս իր սրտի և մտքի զանձներեն բաժին հանեց։ Գրեց անոնց համար հատուկ տաղաչափություններ, հայ տառերու անուններով ու կարգով, պարզ ու հասկանալի ոճով՝ հորդորելով զանոնք ըլլալ ուսումնասեր, ընկերասեր ու մանավանդ աստվածասեր։ Ասոնց համար հատկապէս հորինեց հանելուկները և «Ռախականներ»-ը, որոնցմէ ոմանք կկազմեն մեր մանկավարժական գրականության սկիզբները։

Հատկապես Հոռմկլայի պահապան զինվորներուն համար գրված էին «Յիշենցութի գիշերի զանուն քո, Տէր» երգը և անոր կցորդը՝ «Զարթիք, փառք իմ»: Այս երգերը այնքան մեծ ընդունելություն գտան ժողովրդային խավերու մեջ, որ ի վերջո կա՛մ ինք՝ Ծնորհալի Հայրապետը, կա՛մ իր հաջորդները հարմար տեսան ներս առնել զանոնք մեր Ժամագրքեն, և գիշերային ժամասացությունը բանալ ասոնցմով: «Այս զարմանալի փոխանակությամբ», կը խորհրդածես Բ. Ղ. Ալիշան, «անլուելի մնաց Հոռմկլայի պահապանաց երգը»:

Հայ երաժշտությունն ալ ունի մեծ երախտիք հանդեպ Ծնորհալիին, որուն գրավոր վաստակին կարևոր մեկ տոկոսը կբաղկանա հոգևոր երգերէ և շարականներէ, ինչպէս համադրելով կհավաստէ Հայսմավորքը. «Սա էր այր իմաստուն եւ բանաւոր, որ արար շարականս եւ երգս հոգեւորս գեղեցիկ եւ քաղցր եղանակաւ, տաղս, մեղեդիս ըստ գրոց անուան իւրոյ, գանձս նովին անուամբ, ոտանաւորս գեղեցկալարմար»: Ու պատմությունը կհաստատէ, որ Ծնորհալին ոչ միայն բանաստեղծներ է զանոնք, այլ նաև եղանակներն ալ ինք դրած է անոնց վրա: Որով որքան մեծ քերթող, նույնքան ալ անվանի երաժիշտ եղած է ան: Այն աստիճան ճանչցված ու տարածված էր Ծնորհալիի այս հատկությունը, որ նախապես հիշյալ իր երկու կարևոր մակդիրներու կողքին ունեցած է նաև երրորդ մը, **երգեցող**: Այսպէս կկոչէ զայն Սամվել Անեցի, Ծնորհալիի ժամանակակից պատմիչը: Ու **երգեցող** մակդիրը ոչ միայն կենթադրէ եղանակներու հորինող ըլլալը, այլ նաև ու առավելաբար ակորժալոր ձայնով օժտված երգիչ ըլլալը: Ու այս կապակցությամբ պետք է հիշատակենք ու հաստատենք, թէ Ծնորհալիի ժամանակին բարձրագույն կրթության հիմնական նյութերն էին ալ **երաժշտությունն** էր, բարձր քերականության, քերթողության, իմաստասիրության, մեկնաբանության ու աստվածաբանության և այլ նյութերու կարգին, հատկապես մեր վարդապետանոցներու կամ հոգևոր համալսարաններու մեջ: Ներսէս, ստացած ըլլալով ժամանակի բարձրագույն ուսումը, բացահայտ է, թէ վարժ պիտի ըլլար նաև երաժշտական այս նորը արվեստին, որուն քնական հակում ու տաղանդ ալ ունեցած է, ինչպէս ունէր բանաստեղծության:

Ծնորհալիի պարտական պիտի մնա հավերժորեն **Հայց. եկեղեցին**, որուն ժամասացությունները ճոխացուց ու զվարթացուց ան, բազում հոգևոր երգերու հավելումներով, ու տվալ անոր վերջնական ձևը: «Նորոգէր զառաջին սուրբ հարցն հաստատեալ կարգս եկեղեցւոյ, եւ զարդարէր գեկեղեցիս Հայաստանեայց անթերի լրմամբ», կըսէ իր կենաց պատմիչը: Ժամակարգության մը ծանոթագրության մեջ կկարդանք. Ներսէս Հայրապետ՝ «Ամենայնի եւ ամենայն կամօքն հաճեալ եւ հաւանեալ, զպական ելից եւ սխալն ուղղեաց. եւ կարգեաց ամենայն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ՝ անջրելի եւ հաստատուն աւանդ, առաջնորդութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ, որ յաջողէ զամենայն բարի՝ յամենայնի»: Բացի երեկոյան ժամերգութենէն, մնացյալ վեց ժամերգությանց մեջ ալ կան Ծնորհալիի հավելումները միշտ երգի ձևին տակ. «հսկումի» կամ «հանգստյան» ժամասացությունը միայն օժտված է «Հաստով խոստովանիմ» գոհար աղոթաշարքով: Մինչև իսկ ս. պատարագի կարգավորությունը զուրկ չէ մնացած ս. Ներսէսի նորոգչական հոգածութենէն, ինչպէս իր վարուց պատմիչը կհաստատէ. «Հոգեւոր երգովք եւ քաղցրանուագ եղանակօք վալչացուցանէր զսուրբ պատարագին խորհրդական երգսն»:

Իր բարենորոգչական աշխատանքները տարածված են նաև Շարակնոցի մեջ, ուր ունի ավելի քան 30 շարականներ: Տոնացուցի մեջ, ուր կարգ մը տնօրինություններ ինք սկզբնավորած է, և ուրիշները (մյուտոնօրհներ, խա-

դողորհներ) և այլ նման ժողովրդային արարողությունները ճոխացուցած է: Ջեռնադրության Մաշտոցին մեջ, հատկապես եպս.-ի ձեռնադրության կարգին մեջ, կարևոր բաժին ունի ան: Որով գրեթե չկա եկեղեցական պաշտաման և ծիսից վերաբերյալ գիրք մը, որուն վրա դրած չըլլա Ծնորհալի Հայրապետը իր օծության կնիքը:

Եկեղեցական ժամապաշտության բարեկարգությանց հետ հոգ տարած է նաև անոր նյութական վայելչության: Որքան աղքատներու և կարոտյալներու կրաշխեր իր ձեռքը ինկած նյութական հարստությունը, նույնքան ալ կհատկացներ եկեղեցիներու պայծառության, «գորս պայծառս եւ առոյգս յարդարէր եւ վայելուչս եկեղեցականացն կսգմէր», կըսէ իր պատմիչը ու կավելցնէ. «Զարդարէր զեկեղեցիսն ոսկեղէն եւ արծաթեղէն անօթիք, եւ պայծառագոյն ոսկեկար զգեստուք, բաշխման սուրբ մարմնոյ եւ արեանն Տեսուն, եւ յորդորէր զամենեւեան՝ իմանալի եւ զգալի պայծառութեամբ սպասաւորել կենարար եւ երկրպագելի սուրբ խորհրդոյն»:

Ու կեզրակացնէ պատմիչը. «Ընդհանուր եկեղեցիք Հայաստանեայց ի ժամանակս սուրբ Հայրապետին Ներսէսի՝ լուսաւորեալք ի շնորհաց նորա, եւ ուրախացեալք ի վերայ աստուածայնագոյն հովուապետութեանն նորա՝ ընդ ամենայն տեղիս, գոհանային զՏեսունէ, որ այնպիսի լուսաւորիչ ի զարմէ Գրիգորի Լուսաւորչի պարգեւեաց նոցա ի յետին ժամանակիս»:

Ծնորհալին անլուելի կերգէ մեզի հետ իր երգերուն, շարականներուն և տաղերուն ախորժալուր եղանակներով, ամեն անգամ, որ անոնք հնչեն մեր եկեղեցիներու կամարներուն ներքև. ու ասիկա ոչ միայն ամենօրյա ժամերգությանց ընթացքին, այլ հատկապես եկեղեցական տարվոյն սրբազնագոյն շրջաններուն, Մեծ պահքին ու Ավագ շաբթվան ընթացքին, որոնք շարականներեն մեծ մասը ինք հորինած է: Անոր շարականներուն թե՛ բառերուն և թե՛ եղանակներուն մեջ կա աստվածային կայծը շնորհաց և պայծառության, որով թե՛ հասկնալի են հասարակ ժողովուրդին և թե՛ հորդորիչ են սիրո, հավատքի և հոգևոր եռանդի: Մեր մյուս շարականները առհասարակ թափված են ծանոթ «Ուր ձայներ»-ու կաղապարներուն վրա. իսկ Ծնորհալիի երգերը առհասարակ ազատ հորինումներ են՝ օծոված գեղեցիկ այլազանությամբ, այդ իսկ պատճառով դյուրին ըմբռնելի և սրտագրավ են մանավանդ, երբ կպահվին եղանակներու հարազատությունը և չեն աղարտվիր օտար տարրերով: Իր կենաց պատմիչը հետևյալ վկայությունը ունի այս մասին. «Թեև հրաշալի են իր երգերուն խոսքերը հասկցող միտքերու համար, սակայն ավելի զարմանալի են ճարտարությունը եղանակներուն, գորս իրարմէ տարբեր կերպով կհորիներ նման մարդու մը, որ անսպառելի և առատ գանձարանն ճոխ և հարուստ միտքեր կարտաբերէ»:

Պարտական ենք Ծնորհալիին բոլոր աղոթասերներս: Իր երգերեն շատերը ոտանավոր աղոթքներ են արդեն. ոմանք հայցողական. օրինակ, «Առաւօտ լուսոյ»-ն. ուրիշներ՝ խոստովանողական ու զղջական. օրինակ, «Աշխարհ ամենայն»-ը, ոմանք դավանողական. օրինակ, «Աստուած անեղ»-ը: Սակայն իր աղոթասացությանց գլուխ-գործոցն է «Հաւատով Խոստովանիմ»-ը՝ բաղկացած 24 տուներէ, ի դեմս օրվան 24 ժամերուն, և որոնք իրենց մեջ կխտացնեն հողեղեններու գրեթե բոլոր աղոթքի տեսակները (դավանողական, զղջական, աղաչական), որոնցմով կներկայանանք մեր Արարչին առջև, «ի նստել ի տան, ի գնալ ի ճանապարհ, ի ննջել եւ ի յառնել»՝ հայցելու համար երկնային ուղորմություն և պես-պես շնորհներ մեր անձերուն համար, ինչպես նաև՝ «Ամենայն հաւատացելոց, իմոց եւ օտարաց, ծանօթից եւ անծանօթից,

կենդանեաց եւ մեռելոց»։ մինչև իսկ թողություն կհայցենք մեր «թշնամեաց եւ ատելեաց» համար՝ մեզի դեմ գործված մեղքերուն փոխարեն, ու կաղերսենք, որ Աստված դարձի բերե զանոնք այն չարիքեն, զոր գործելու վրա են մեր պատճառով։ «զի ողորմութեան քում արժանի եղիցին. եւ ողորմեա քո արաւածոց, եւ ինձ՝ բազմամեղիս»։

Մեծապես պարտական է մեր աստվածաբանությունը Շնորհալիին։ Օժտրված էր ան աստվածաբանական խոր գիտությամբ և հայեցողությամբ։ ԸՆԴՀԱՆՐԱՍԿԱՆԻ առաջին մասով իր ժողովուրդին կպարզե հայ եկեղեցիի հավատալիքները, հնարավոր պարզ լեզվով։ Իր մամակաները, զորս գրած է Բյուզանդիոնի Մանվել կայսեր և Միքայել պատրիարքին, Հայց. եկեղեցիի դավանության դասական պատկերացումը կպարունակեն, և որոնք այսօր ալ նույնությամբ կրնան գործածվիլ։ Մեր ամենն շատ հիշված հայրապետներեն է՝ ի պաշտպանություն հայկական ուղղափառության։ Ու աստվածաբանական այս ջատագովականները չեն բխիր թթու վիճաբանական տրամադրություններե, այլ խաղաղ ոգիով պարզաբանություններեն քրիստոնեական հիմնական ճշմարտությանց։ Ծիսական և այլ երկրորդական կետերու համար քրիստոնեական եկեղեցին բաժանելը կնկատե հակառակ Ավետարանին և Աստուծո կամքին։

Պարտական ենք Շնորհալիին ազգովին «համօրէն հայասեռ ազինս», որոնց վերառեալությունը իրեն վստահված էր Ամենայն Հայոց կաթողիկոս ընտրությամբ, և որոնց ուղղեց իր անգերազանցելի ԸՆԴՀԱՆՐԱՍԿԱՆ ԹՈՒՂԸ։ Այդ անդրանիկ կոնդակով «ողջոյն սիրոյ եւ խաղաղութեան» կորկե «ընդհանոր հաւատացելոց հայկականացո սեռից, որք յարեւելս՝ ի սիական աշխարհս Հայաստանեայց բնակեալք, եւ որք յարեւմտեան կողմանսդ առեւելալք նշոնհութեամբ եւ որք ի Միջերկրեայս՝ ի մէջ այլալեզու ազանց տարաբերեալք, եւ որք յիւրաքանչիւր եզերս աշխարհաց ըստ մեղաց մերոց ցըրուեալք ի քաղաքս եւ ի դէակս, ի գիւղս եւ յագարակս. որոց այդոցիկ ամենեցունց՝ քահանայապետաց (եպիսկոպոսներուն) եւ քահանայից, վանականց եւ քաղաքայնոց, իշխանաց եւ իշխեցելոց, զինուորաց դասուց, ձիավարժից եւ հետեւականց, գաւառապետաց եւ գործակալաց, տանուտերաց եւ երկրագործաց, վանատականաց եւ արուեստագիտաց (արհեստավորներու), եւ որոց միանգամ ի զանազան ճանապարհս ընթանան կենցաղոյս՝ ըստ ընտրութեան կամաց եւ յօժարութեան. արանց եւ կանանց, մանկանց եւ երիտասարդաց, կատարելոց (չափահասներու) եւ ծերոց, որք ըստ օրինաց աշխարհի քաղաքավարեալք, եւ որք գերաշխարհիկ են վարուք»։

Ու ժամանակակից ընկերության այս բոլոր ալլազան խավերեն յուրաքանչյուրին իր հայրական ու հեղինակավոր խոսքը կուղղե նորընտիր Հայրապետը։ Այնտեղ տրված հորդորները ի զորու են մինչև այսօր, դարերով պատգամ և օրհնություն ըլլալէ հետո հայ ժողովուրդի բոլոր խավերուն։ Անսպառ ներշնչումի առարկա եղած է այս թուղթը Շնորհալիի հաջորդներուն, որոնցմէ ոմանք, օրինակ, Հակոբ կաթողիկոս, 1268-ին, նույնությամբ ընդօրինակել տված ու դրկած է զայն իր հօտին, փոխան իր անդրանիկ կոնդակին։

Պարտական է, վերջապես, Շնորհալիին համայն քրիստոնեությունը, որովհետև, հակառակ բերդի մը մեջ գրեթե կղզիացալ վիճակին և հակառակ օտար լեզուներու տիրապետելու կարելիութենէն զուրկ մնացած ըլլալու հավանականության, քիչեր այնքան սերտորեն ու մոտեն հետաքրքրվեցան քրիստոնեական եկեղեցիներու հաշտեցման ու միության սրբազան գործով, որքան մերս Շնորհալին։

Պետք է հաստատել, որ այն միությունական աշխատանքները, որոնք գրավեցին իր հայրապետական պաշտոնավարության ամբողջ շրջանը, իր նախաձեռնությամբ սկսած եղան նախքան իր կաթողիկոսանալը, երբ հատուկ հանդիպում մը ունեցավ բյուզանդական կայսեր ներկայացուցչին և փեսային Կիլիկիո Մամեստիա քաղաքին մեջ 1165 թվին: Իբրև անկեղծ քրիստոնյա և գիտակից պաշտոնյա եկեղեցու, վրդովմունքով դիտած պետք է ըլլա Ներսես այն տգեղ պայքարները, որոնք տեղի կունենային մինչև իսկ իր անմիջական շրջանակի մեջ, ուր լատին կաթողիկը, հույն օրթոտոքսը և ասորի և հայ հակաքաղկեդոնականները շարունակ իրարու հետ վեճի մեջ էին, մահմետական ծովու մեջ, որ կապտոնար կլանել գիրենք: Ու քրիստոնեից այս ներքին պայքարը և բաժանյալ վիճակը շատ վնասակար կըլլար եկեղեցիներուն՝ տկարացնելով զանոնք ամենուրեք ու մինչև իսկ բնաջնջելով զանոնք կարգ մը տեղերէ: Ուստի Ներսես ազնիվ տրամադրություններով և հոգով ու սրտով մտալ այս սրբազան գործին մեջ: Ու եթէ գործնական պտուղ չտվին այդ գովելի ջանքերը, գեթ տրվեցան միության գործին մոտենալու ամենէն առողջ սկզբունքները՝ հոսած Ընորհալիի մեղրածոր գրչեն, որոնք նույնությամբ կրնան կիրարկվիլ այսօր միջեկեղեցական շրջանակներու մեջ:

Արդի ժամանակներու քրիստոնյա եկեղեցիներու պատմության ամենէն հատկանշական երևույթը իրարու մերձեցման ձգտումները և աշխատանքներն են, որոնք իրենց պտուղը տված են կազմությամբը **Եկեղեցիներու համաշխարհային խորհուրդին**: Այս աշխատանքները ծանոթ են էքումենիք շարժում միջեկեղեցական բացատրությամբ: Կկրկենք, քրիստոնեական եկեղեցիները միացած տեսնելու խոր ցանկությամբ լեցված հոգի մըն էր Ընորհալին Ներսես: Այս հարցին իր մոտեցումը սակայն չմտնեցաւ իրմե առաջվան մեր կարգ մը հայրապետներու ամբողջական հարումին դեպի բյուզանդական եկեղեցին, ոչ ալ իրմե հետո եկողներն ոմանց գրեթէ ստրկական ենթարկումին պապական եկեղեցիի պահանջներուն: Հսկա այս եկեղեցիներու դիմաց կեցաւ Ընորհալին քրիստոնեական համբուրելի խոնարհությամբ, բայց միաժամանակ իր կրոնքին իրեն պարգևած առաքելական ազատությամբ, որուն ջատագովը ամենէն առաջ Պողոս առաքյալը եղած էր, իր «Ո՛հ ապաքեն ազատ եմ» բացականչությամբ. (Ա. Կորնթ. Թ՝ 1) և «Այլ վերինն երուսաղէմ (եկեղեցին) ազատ է, որ է ՄԱՅՐ ՄԵՐ» սկզբունքով (Գղտ. Դ՝ 26). կամ՝ «Ազատութեամբն՝ որով Քրիստոս զմեզ ազատեցուց» ավետարանական ճշմարտությամբ (Գղտ. Դ՝ 31): Ընորհալին, իբրև գիտակից քրիստոնյա և գլուխը Հայց. եկեղեցիի, գիտեր, թէ կվայելէր այդ ավետարանական ազատությունը, զոր փոխել պիտի չուզէր ոչ՝ մեկ տեսակի հպատակությամբ: Ուստի կրնար անաչալ ընել դիմացիներուն. եթէ պետք ըլլա մինչև իսկ կարգ մը զիջումներ ընել մեր կողմէն, այդ պիտի ընենք «ոչ թէ մոլորութենէն ճշմարտության դառնալու ոգիով, այլ աստվածային սիրո հաղորդությունը վերահաստատելու մտքով»: Ու պիտի եզրակացնենք. «Զիջում ընելը լոկ մեր պարտավորությունը պիտի չըլլա, այլ նաև ձերինը: Զեր կողմանէ ալ, եթէ կան ինչ-ինչ կետեր, որոնք գայթակղություն կպատճառեն մեզի, պետք է մեջտեղէն վերցընել, եթէ հաճո թվի ձեզի, երբ մենք ս. Գրքեն վկայություններ դնենք ձեր առջևը»՝ անոնց սխալ ըլլալը հաստատելու համար:

Ու Ընորհալի Հայրապետը միարարական հարցին մոտեցաւ նոր սկզբունքներով և տարբեր անդյունակետէ, քան ինչ որ եղած էր ցարդ: Վիճաբանության ծանրության կեղդոնը այլուր փոխադրեց այն վիճելի կետերն, որոնց

կառչելով գիտեր, թե անկարելի պիտի ըլլար հասկացողության և համերաշխության հանգիս: Պարզ օրինակ մը, կըսէր Շնորհալին, երբ մենք հունվար 6-ին կտոնենք ս. Ծնունդը և մյուսները՝ դէկտ. 25-ին, կարևորը թվականները չէին, այլ տոնակատարության մեջ դրված ոգին: Հակառակ այն իրողության, որ Շնորհալին Ավետարաններու տվյալներով իսկ փաստել փորձեր էր, որ հունվար 6-ն է ս. Ծննդյան ճշգրիտ թվականը, սակայն կեզրակացներ. «Թվականը չէ կարևորը, այլ այդ տոնը Աստուծո փառքին համար կատարելն է»: Ուրիշ տեղ կըսէ. «Սուրբ Աստված (սրբասացությունը) եթէ ի դեմս Երրորդության ըսվի, ինչպես դուք կընէք, ու եթէ ի դեմս Որդիին միայն երգվի, ինչպես մենք կընենք, երկուքն ալ հաճո են Աստուծո, երբ կըսվին առանց հակառակության ոգիին»:

Մինչև իսկ գայթակղության գլխավոր քարը եղող «ԵՐԿՈՒ ԲՆՈՒԹՅՈՒՆ ըսելն ալ չենք փախչիր», ըսավ Շնորհալին, «երբ այդ բանաձևը Քրիստոսի մարդկային և աստվածային բնությունները ԲԱԺԱՆԵԼՈՒ նպատակով չըսվիր, ըստ Նեստորի, այլ երկու բնությանց ԱՆՇՓՈԹՈՒԹՅՈՒՆԸ ցույց տալու համար ընդդեմ ոչ ուղղափառ Եվտիքեսի և Ապողինարի»: Ու կշարունակե Շնորհալի Հայրապետը. «Թեպետ Քրիստոս ՄԵԿ ԲՆՈՒԹՅՈՒՆ ունի, կըսենք մենք, սակայն այս բանաձևը բնությունները շփոթելու համար չէ կերտված, այլ երկու բնությանց իրարու հետ անճառ միավորությունը բացահայտելու համար հորինված է: Այլապես հարկ էր երեք բնություն իմանալ Քրիստոսի մեջ, երկուքը՝ մարդկայինները, այսինքն հոգեկանը ու մարմնականը, իսկ երրորդը՝ աստվածայինը: Բայց միավորությունն հետո բաժանումներու երկվությունը մեջտեղեն վերցվեցավ՝ ըստ սուրբ վարդապետներու հաստատումին: Արդ, եթե ՄԻ ԲՆՈՒԹՅՈՒՆ բանաձևը անբակտելի և անբաժանելի միավորության համար կըսվի, ու եթե ԵՐԿՈՒ ԲՆՈՒԹՅՈՒՆ բանաձևը անշփոթ և անալլալելի ըլլալուն համար կըսվի և ոչ՝ բաժանման համար, ԵՐԿՈՒԲՆ ԱԼ ՈՒՂՂԱՓԱՌՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԻՆ ՄԵՋ ԵՆ»: Ըստ այսմ Շնորհալին կը պաշտպանե «ՅԵՐԿՈՒՑ ԲՆՈՒԹԵԱՆՑ ՄԻԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆ» բանաձևը, որ կենթադրենք, թե երկու կողմերուն ալ ընդունելի կրնար ըլլալ, եթէ հարցին մոտենալին անճախապաշար միտքով: Ամեն պարագային, Շնորհալին առանց քաշվելու կհաստատե, որ միության գործը «ոչ թագավորական ահարկու զորությամբ, այլ քաղցրագույն խոնարհությամբ» միայն կրնա հաջողի:

Այս կապակցությամբ Շնորհալին կհիշատակե, թե նույն միջոցներուն Հռովմի քահանայապետը պատգամավորներ ղրկած է արդեն Բյուզանդիոն, «վասն միաբանութեան հաւատոյ», իսկ ասորվոց պատրիարքն ալ իրեն դիմում կատարած է նույն հարցի մասին. այս զուգադիպությունները նախախնամական կնկատե, բոլոր եկեղեցիներու միջև միություն հաստատելու համար. ուստի, կառաջարկե. «Ի պատշաճ ժամանակի ժողով ունենալ և խոսիլ իրարու հետ Աստվածաշունչ գիրքեն, որպեսզի եթէ գտնվին ավանդություններ, որոնք դուք նկատվին աստվածադիր կանոններեն, վերցնենք մեջտեղեն երկու կողմերեն ալ և պակասը լրացնենք միաբանական սիրով»:

Ու կհաջորդեն քաղցրությամբ օծուն այնպիսի տրամաբանական արտահայտություններ, զորս ևս թարգմանաբար հառաջ բերելու փորձության չենք կրնար դիմարդել՝ հակառակ մեր գրությունը նախատեսվածն ալելի երկարելուն: Կշարունակե սրբազան Հայրապետը առ Մանվել թագավոր ուղղած իր թուղթին մեջ:

«Ձեր ներող քաղցրութենն այս ալ կխնդրենք. եթե Աստված տնօրինե որ դեմ առ դեմ խոսինք իրարու հետ միաբարական այս հարցերու մասին,

այդ խոսակցությունը պիտի չըլլա որպես տերերու՝ հանդեպ ծառաներու, ոչ ալ ծառաներու՝ հանդեպ տերերու, որովհետև եթե դուք մեր պակասությունները դնէք մեր առջև, ու մենք չհամարձակինք Ձեր նկատածման հանձնել ձերիններեն մեզի գայթակղություն պատճառող կետերը, այն ատեն մարմնավորներու օրենքով շարժած կըլլանք և ոչ՝ հոգևորներու, որովհետև թեև նյութական մարզին և իմաստության մեջ մեզ կգերազանցեք, սակայն աննյութական շնորհաց մեջ մեկ են Քրիստոսի հավատացողները, ըլլան անոնք մեծամեծներ կամ փոքրեր, ըստ Պողոսի: Այնպես որ, եթե Աստուծո ողորմությամբ Ձեր կողմէ սկսված այս գործը իր լրումին հասնի, ու եթե ժողովով մը քննարկումի ենթարկենք այս խնդիրները, այն ատեն երկու բաժանյալ պատերուս անկյունի գլուխ և թագավոր դնենք ՔՐԻՍՏՈՍ ՎԵՄԸ, ինչ որ իրականության մեջ ալ այդպես է արդեն, դատավոր կարգենք առաքյալներու և մարգարեներու գիրքերը և եկեղեցիի ուղղափառ վարդապետները: Ու մենք իբրև դատախազ կենանք թագավորին և դատավորներուն առջև ու դատաստանով խոսինք իրարու հետ, անոնցմէ իրավունք խնդրենք. որուն խոսքը որ ուղիղ և իրենց կամքին համաձայն նկատեն, զայն ընդունինք առանց հակառակության: Եվ ինչ բաներ որ անոնք հաստատեն, թե ճշմարտութենէ, հավատքի դավանութենէ ու եկեղեցիի ավանդութենէն դուրս են, ըլլա մեր մեջ և ըլլա ձեր մեջ, անոնցմէ հրաժարինք երկուքս ալ»:

Դժբախտաբար, սակայն, նախ բյուզանդական ու ապա հոռովմեական եկեղեցիներ բոլորովին տարբեր ոգիով և տարբեր անկյունակետէ մոտեցան հարցին, և այդ իսկ պատճառով վրիպեցաւ միարարական սրբազան այս գործը, երբեմն ավելի դառնացնելով կողմերը և բաժանման պատերը ավելի ամրացնելով: Մին միությունը ըսելով կհասկնար հայ և արևելյան մյուս եկեղեցիներու միաձուլումը բյուզանդականին հետ, թե՛ վարդապետական և թե՛ վարչական մարզերուն մեջ, իսկ մյուսը՝ ամբողջական ենթարկում Հռովմի Պապին գերագույն իշխանության: Ընդհակառակը միարարական ըմբռնումը առողջ էր և ավետարանական, ու ներկա էքյումենիք շարժումը հազիվ կհասնի այդ բարձրության և լուսամտության, որուն մեջ էր Հայց. եկեղեցին 12-րդ դարուն մեջ: Մինչև իսկ հ. Ղ. Ալիշանի վկայությամբ միարարական հարաբերության մեջ «կիսայլի մեր Հայրապետի շնորհքն խոհեմության, խոնարհամտության, քաղցրության, արդարասիրության՝ միանգամայն և պաշտպանելու իր ազգին ու եկեղեցին՝ առանց ուրիշին դաչելու կամ հայտնի պակասություն մը ջատագովելու. ասոնց հետ մեկտեղ ունի վսեմական արժանապատվություն մ'ալ: Իսկ հունաց թե՛ կայսեր և թե՛ պատրիարքին թղթոց մեջ բավական չափավորության մը հետ տիրական և իշխանական ոգի մ'ալ չի ծածկվիր. և չկան այն գեղեցիկ և պիտանի իմաստքն, որով զարդարե ներսես իր թողթերը»:

Աստվածային նախախնամությունը ներսեսի դիմաց հանեց միարարական այս հարցը, որպեսզի հունաց և լատինաց մեծ եկեղեցիները առիթը ունենային ստրվելու, թե «որո՞վ ոգով» պետք էր մոտենալին միարարական սրբազան գործին, այսինքն՝ ըստ առաքելական պատգամին՝ «մի՛ իբրև տիրելով վիճակաց, այլ օրինակ լինելով հոտին»: Կամ ճիշդ այնպես, ինչպես Մովսես մոտեցած էր անկեզ մորենիին. այսինքն հանելով «զկոշիկս» տիրակալության, կամ երեսը երկիր խոնարհեցնելով: Բայց անոնք չկամեցան հրաժարիլ իրենց կաղապարյալ տեսակետներեն, և հետևաբար ձախողեցաւ այս գործը. բայց մնացին Ընդհակառակ միարարական թողթերը իբրև հավերժական ուղեցույց՝ եկեղեցիներու միության, այսօրվան բացատրությամբ էքյումենիք շարժումին:

Երախտիք պարտինք Աստուծո, որ մեր պատմության գրեթե ամենևն տազնապալի մեկ շրջանին մեզի ընծայեց Ներսեսը, որ կատարեց ճակատագրական դեր մը մեր պատմության մեջ, ինչպես կհաստատե իր կենսագիրը «Երանելի Հայրս ի նուագեալ ժամանակի՝ յորում ձմեռն մեղաց տիրէր ի վերայ աշխարհիս, եւ մեզ թշուառութեան պաշարէր զմեզ՝ սրոյ եւ գերութեան, երեւեցաւ ջահաւորեալ վարդապետութեամբ եւ լուսակրօն վարուք, եւ փառատեաց յաշխարհէ զմորիկ մեղացն, եւ վերստին կանաչացոյց զմեզ ի ձմեռային մեռելութենէն՝ յաճումն հոգեւոր չափումասակի կատարմանն Քրիստոսի»:

Հարգանք, փառք և երախտիք Շնորհալի Հայրապետի մշտաւառ հիշատակին:

